Inleiding

Probleemstelling

Te stellene in scooner ende ghereeder ordonnancien. Zo drukte het Gentse stadsbestuur in 1432 de wens uit om de wirwar aan documenten die zich op dat ogenblik in het belfort bevinden, te rangschikken. In laatmiddeleeuws Gent bestond een omvangrijke stedelijke administratie en bijgevolg ook archief. De omvang hiervan was recht evenredig met de grootte van de stad vanuit demografisch, economisch en politiek opzicht. Zowel documenten die de stad gekregen had als zelf opgesteld had, werden zorgvuldig bewaard. De centrale vraagstelling van dit onderzoek richt zich op de functie en betekenis die het archief vervulde in het laatmiddeleeuwse Gent. Het archief wordt daarbij als een drieledig begrip opgevat.[1] In de eerste betekenis is een archief een collectie van waardevolle documenten zoals oorkonden, privileges, registers en allerhande administratie. Ten tweede verwijst het archief naar een bewaarplaats; de locatie en het gebouw waarin de documenten werden ondergebracht. De plaats van bewaring was een zorgvuldige keuze en vormde een *lieu de mémoire* voor tijdgenoten.[2] Ten derde refereert het archief ook aan een instelling, al dan niet autonoom van de institutie die de documenten produceerde en bewaarde. In de vroegmoderne tijd lijken de archieven van vele overheidsinstellingen zich 'verzelfstandigd' te hebben tot een eigen dienst met een vaste plaats, eigen administratie en functionarissen en een meer geïnstitutionaliseerd karakter.[3] Ik onderzoek in welke mate deze drie elementen aanwezig waren in laatmiddeleeuws Gent met nadruk op de ontstaans- en gebruiksgeschiedenis van de archivalia.

De Amsterdamse emeritus-hoogleraar Erik Ketelaar riep bijna twintig jaar geleden op om meer aandacht te besteden aan de bewaar- en ordeningsgeschiedenis van archiefcollecties.[4] Zijn pleidooi kreeg sindsdien veel navolging. De impact van archivarissen op de samenstelling, totstandkoming, ordening en inventarisatie van archieven is groot. De bewaar-, selectie- en rangschikprocessen door de eeuwen heen vormen als het ware een filter over de bronnen. Dit geldt niet enkel voor moderne archieven, maar ook voor middeleeuwse. Archieven vormen het onderzoeksterrein van historici, maar deze staan te weinig stil hoe deze verzamelingen documenten zijn ontstaan en gedurende eeuwen bewaard werden, hoewel deze structuur en betekenis geven aan onze kennis over het verleden.[5] Vanuit deze invalshoek wordt het laatmiddeleeuwse archief van de stad Gent bestudeerd.

Voorliggende sociale archiefgeschiedenis beoogt een beter begrip van de vorming van collecties, hun betekenis, functioneren en evolutie. Enerzijds wordt dit zogenaamde

'archief' en bijbehorende 'archiefbeheer' gereconstrueerd en wordt een antwoord geformuleerd op concrete vragen. Uit welke documenten bestond de oorkondeschat? Waar werden de stedelijke privileges bewaard? Wie had toegang tot deze plaats? Welke ordeningsmechanismen werden gehanteerd? Waarom circuleerden er zoveel kopieën van stedelijke privileges en wie had daar belang bij of interesse voor? Welke administratieve reeksen hield het stadsbestuur bij, hoe functioneerden deze en waar werden ze bewaard? Anderzijds wordt aan deze praktische archiefkwesties steeds de vraag gekoppeld welke dieperliggende mentale of culturele processen hierachter schuilgingen. Hoe percipieerden tijdgenoten deze stedelijke privileges en welke betekenis werd daaraan toegekend? Werd die collectie documenten als 'een archief' aanzien? Hoe weerspiegelde de toegang tot informatie bepaalde politieke machtsverhoudingen in de stad? In welke mate werd het verleden selectief herinnerd en hergebruikt? Wie speelde in dergelijke processen een rol? Welke invloed had dit archief op de constructie van een stedelijk geheugen en hoe maakte het deel uit van een stedelijke identiteit? Hoe beïnvloedden de opeenvolgende twisten tussen Gent en de Bourgondische hertogen en Habsburgse vorsten het stedelijk documentbeheer?

Het chronologisch zwaartepunt van dit onderzoek situeert zich tussen de veertiende en zestiende eeuw. Om de vroegste sporen van stedelijk archiefbeheer te reconstrueren, keren we kort terug naar de twaalfde en dertiende eeuw. Het verhaal besluit in 1540 omdat de Concessio Carolina het einde van het Gentse stadsarchief in haar middeleeuwse verschijningsvorm betekende. Nadien wordt kort bestudeerd hoe het de Gentse archivalia verging in de tweede helft van de zestiende eeuw. Gent vormt een interessante testcase voor archief- en documentbeheer van een laatmiddeleeuwse stad omwille van haar demografische grootte, sociale samenstelling, bestuursstructuur, economische macht en politieke gewicht. De periodisering van de studie valt samen met enkele bijzondere politieke ontwikkelingen. De graven van Vlaanderen werden opgevolgd door de Bourgondische hertogen en deze laatsten bouwden een sterkere centrale staat uit. Dit zorgde voor frictie met steden in het graafschap Vlaanderen die gesteld waren op hun autonome koers. Dit spanningsveld tussen stad en staat loopt als een rode draad doorheen deze geschiedenis. De voornaamste actoren zijn het Gentse stadsbestuur en de bijbehorende administratie. De samenstelling van de stadsmagistraat was in de bestudeerde periode meermaals aan ingrijpende veranderingen onderhevig. Zowel binnenstedelijke spanningsvelden als de vaak gespannen relatie met de Bourgondische hertog lijken voor een waakzame blik van de tijdgenoot over de stedelijke archieven te hebben gezorgd.

Historiografische schets

Deze studie positioneert zich op het raakvlak van verschillende onderzoeksgebieden: stadsgeschiedenis, administratieve geschiedenis, archiefgeschiedenis, onderzoek naar geheugenpraktijken, verschriftelijking en sociale identiteiten. De voornaamste tendensen op deze terreinen worden kort belicht, vertrekkend vanuit de concrete laatmiddeleeuwse Gentse situatie naar een breder historiografisch perspectief.

In de negentiende eeuw gingen archivarissen aan de slag om allerlei oorkonden, cartularia en registers te inventariseren en chronologisch te herschikken met weinig aandacht voor hun initiële orde of samenhang. Er werden volop nieuwe thematische indelingen gemaakt tussen bronnen, wat soms een ernstig verstoring van oorspronkelijke collecties inhield.[6]

Verschillende bronnen die in dit onderzoek belicht worden, werden reeds uitgebreid door historici bestudeerd omwille van de rijke informatie die ze bevatten over uiteenlopende aspecten van het laatmiddeleeuwse stedelijke leven in Gent. De geschiedenis van de bewaring van documenten zelf heeft tot hier toe echter weinig aandacht gekregen. Johan Decavele en Johan Vannieuwenhuyse schreven in de inleiding van de *Archiefgids* in 1983 weliswaar een korte geschiedenis van het Gentse stadsarchief, maar de aandacht voor de middeleeuwse periode was beperkt.[7] De ontwikkeling van het negentiende-eeuwse stadsarchief werd recent herbelicht door Timo Van Havere en leverde interessante aanknopingspunten op.[8] De bedoeling van dit onderzoek is om op de totstandkoming, bewaring en ordening van deze documenten in de middeleeuwen te focussen, iets dat voor de stad Gent nog niet gebeurde met uitzondering van twee scripties uit de opleiding Archivistiek die al een tipje van de sluier oplichten.[9]

Voor laatmiddeleeuwse steden in de Zuidelijke Nederlanden is er nog maar weinig onderzoek verricht naar het archiefwezen. Voor de overigens uitgebreid bestudeerde Vlaamse steden kwam het onderwerp nauwelijks aan bod, met uitzondering van het rijk gedocumenteerde Douai.[10] Voor Brabantse steden werden evenmin intensieve studies naar de bewaargeschiedenis van archieven gevoerd en dient informatie gesprokkeld te worden in verouderde werken en inleidingen van inventarissen. Voor de Noordelijke Nederlanden zijn er enkele vermeldenswaardige casestudy's over Groningen[10] en Haarlem[12] en de recentere longitudinale studie van Peter Horsman over Dordrecht.[13] Ook vanuit een ruimer internationaal perspectief zijn de studies over laatmiddeleeuwse stedelijke archieven schaars. De Franse archivaris Marcel Baudot bracht in 1963 bijdragen samen over middeleeuwse archieven van verschillende Franse steden. Deze beperken zich hoofdzakelijk tot opsommen van het oudste verschijnen van archiefdépots, inventarissen, cartularia en registers per stad.[14] De laatste decennia duiken er interessante studies op waarbij het archiefaspect ingebed zit in andere onderzoeksvragen, zoals bijvoorbeeld verschriftelijking[15], politieke communicatie[16], objecten van stedelijke identiteit[17] of in diplomatiek onderzoek naar specifieke documenttypes als cartularia of *registres déliberatoires*. Voor Engelse, Duitse en Italiaanse steden is een gelijkaardig fenomeen te bemerken: middeleeuwse archiefgeschiedenis vormt zelden een hoofdthema, maar wordt frequent aangeraakt vanuit aanpalende onderzoeksperspectieven. Deze thema's grenzen aan de hier geformuleerde vraagstelling en komen verder aan bod bij meer specifieke invalshoeken of brontypes. Vermeldenswaardig zijn de recente studies van Randolph Head over Zwitserse en Oostenrijkse steden omwille van zijn oog voor ruimtelijke organisatie, toegangsmaatregelen, materiële aspecten, machtsstructuren, staatsvormingsprocessen en bureaucratisering.[18]

De ontstaans- en bewaargeschiedenis van archieven van religieuze instellingen[19] en van vorsten en hun administraties[20] kon al op heel wat aandacht rekenen. De archieven van vorstelijke en religieuze instellingen hebben een andere beheersdynamiek dan stedelijke archieven, maar er zijn ook enkele interessante overeenkomsten. Het stedelijke perspectief voor de studie van laatmiddeleeuwse archieven maakt de laatste decennia een inhaalbeweging. Dikwijls wordt de archiefkwestie vanuit andere vraagstellingen zijdelings aangeraakt. Ik bespreek vier invalshoeken die het onderzoek naar laatmiddeleeuwse Gentse archieven beïnvloed hebben: het verschriftelijkingsdebat, het terrein van de stedelijke diplomatiek, het archief-theoretisch perspectief en tot slot het veld van de memory-studies.

Voor het onderzoek naar verschriftelijking was de studie van Michael Clanchy, *From memory to written record* uit 1979, over verschillende types schriftdocumenten in Engeland baanbrekend. Hij benadrukte de bureaucratische ontwikkeling in de totstandkoming van een geletterde mentaliteit.[21] In de loop van de middeleeuwen wint het geschreven stuk aan belang en rechtsgeldigheid en daarom werden deze documenten zorgvuldig bewaard. In navolging van Clanchy gingen onderzoekers middeleeuwse schriftcultuur en geletterdheid bestuderen. De meer theoretisch-taalkundige benadering van Brian Stock, in zijn boek *The implications of literacy* uit 1983, had aandacht voor de interactie tussen mondelinge en schriftelijke communicatie en verschillende gradaties van geletterdheid.[22] Het concept 'pragmatische Schriftlichkeit' vond ingang in de jaren 1990 vanuit de Duitstalige onderzoekswereld. De toenemende verschriftelijking in de middeleeuwen wordt verklaard vanuit de praktische noodzaak die er was aan administratieve instrumenten door een steeds complexer wordende wereld met bijbehorende beheerskwesties.[23] Dit perspectief geraakte ook snel verspreid in de Angelsaksische wereld.[24] In het spoor van dit verschriftelijkingsdebat was er aandacht voor verschillende brontypes – bijvoorbeeld voor cartularia en allerhande soorten registers en administratieve bescheiden – en deze onderzoeken zetten vaak de link met archiefbeheer en identiteitsvorming van een gemeenschap of instelling in de verf.

Ook vanuit diplomatisch onderzoek werd de laatste jaren heel wat input gegeven aan onderzoek naar archiefgeschiedenis van stedelijke instellingen. De oudere studie van Ernst Pitz uit 1959 naar de bestuurlijke verschriftelijking in Keulen, Nürnberg en Lübeck blijft een toonaangevend werk.[25] Pitz onderzocht het geheel van de stedelijke administratie, zowel het functioneren van de instellingen, de productie- en bewaargeschiedenis van documenten, de ontwikkeling van stadsboeken en de onderlinge verbanden daartussen. Daarbij is de klassieke diplomatiek als hulpwetenschap niet enkel geïnteresseerd in formele of inhoudelijke kenmerken van oorkonden of in typologieën van schriftdocumenten, maar past deze haar methodologie toe in ruimere sociaal-historische vraagstellingen.[26] De conferentiebundel *La diplomatique urbaine en Europe au Moyen Âge* uitgegeven door Walter Prevenier en Thérèse de Hemptinne in 2000 was een aanzet voor verder onderzoek in deze richting. De focus van verschillende bijdragen ligt op de productie van stedelijke akten.[27] De studies van Jeroen Benders en Geertrui Van Synghel respectievelijk naar Deventer en 's-Hertogenbosch gaan eveneens in op de organisatie van de administratie, de productie van stedelijke akten, het bewaren van documenten en het aanleggen van registers.[28] De recente bundels *Writing and the administration of medieval towns* van Marco Mostert en Anna Adamska zijn een illustratie van de kruisbestuiving tussen het verschriftelijkingsonderzoek en de studie naar stedelijke diplomatiek en administraties.[29]

Een derde invalshoek is archief-theoretisch van aard. De tendens om archieven als neutrale opslagplaatsen van informatie te benaderen, is een negentiende-eeuwse positivistische erfenis. De verwetenschappelijking van de geschiedschrijving zorgde voor een geloof in het objectief kenbare verleden en een nauwkeurige reconstructie van *wie es eigentlich gewesen ist*.[30] Daarin was de archivaris een doorgeefluik. In navolging van de 'linguistic turn' en het poststructuralisme in de jaren zestig van de twintigste eeuw, legde de Franse filosoof Michel Foucault een fundamentele basis om archieven niet langer te beschouwen als neutrale doorgeefluiken van informatie, maar als reflecties van machtssystemen.[31] Jacques Derrida bouwde daarop verder en stelde in zijn boek *Mal d'archive* dat archieven niet om het verleden gaan, maar om de toekomst. Machthebbers bepaalden wat de te herinneren gebeurtenissen in archieven zijn.[32] Deze invalshoek van macht werd door archivarissen, geschied-

filosofen en andere sociale wetenschappers gretig opgepikt, zowel voor de premoderne als moderne archieven. Volgens enkele auteurs is er sprake van een ware 'archival turn' sinds de jaren 1990 met vernieuwde vraagstellingen naar de aard van archieven.[33]

Het werk van Erik Ketelaar is in deze lijn te situeren.[34] Hij pleit ervoor om documenten steeds in hun sociale, organisatorische en administratieve context te bestuderen. Joan Schwartz en Terry Cook benadrukken de macht van archieven en archivarissen, hoewel deze laatsten zich daar zelf niet altijd van bewust zijn. Hun studie richt zich voornamelijk op de moderne archieven, maar hun perspectief is ook op de middeleeuwse situatie toepasbaar. Zo stellen zij dat archieven opgesteld werden door de machthebbers om hun maatschappelijke positie te kunnen handhaven in de toekomst.[35] Cook deed ook een oproep aan historici om niet louter als 'een bezoeker' in archieven rond te struinen, maar om echt kennis te nemen van de geschiedenis van het archief om tot een zorgvuldigere interpretatie te komen van de betekenis van de overgeleverde documenten.[36]

Recente toepassingen van deze ideeën op middeleeuwse en vroegmoderne archieven zijn terug te vinden in themanummers zoals *The social history of the archive: Record-keeping in early modern Europe*[37]*, Archival transformations in early modern Europe*[38] en *Archives & information in the early modern world*.[39] Daarin komen een breed scala aan brontypes uit verschillende institutionele contexten en regio's uit Europa aan bod. De studie van Markus Friedrich focust op de rol van het vroegmoderne archief als plaats van kennis en informatie vanuit het perspectief van wetenschapsgeschiedenis en hoe dat archief zich in de loop van de vroegmoderne periode een meer geïnstitutionaliseerd karakter aanmat.[40]

In deze studie worden de laatmiddeleeuwse Gentse archieven als fysieke en mentale plaatsen van autoriteit en macht benaderd en wordt onderzocht in welke mate de politieke context het documentbeheer bepaalde; zowel qua binnenstedelijke machtsverhoudingen als met betrekking tot de relatie met de Bourgondische hertogen. De analyse van de toegankelijkheid van archieven en selectie- en ordeningsprincipes laten toe in kaart te brengen hoe archieven verbonden waren met de legitimering van machtsaanspraken.

Een vierde insteek is het zogenaamde 'geheugen' van de stad Gent in de late middeleeuwen. Het concept 'collectief geheugen' werd in 1950 geïntroduceerd door de Franse socioloog Maurice Halbwachs. Hij stelde dat iedere sociale groep een gemeenschappelijke visie op het verleden creëert en aanhangt met als doel een gedeelde identiteit tot stand te brengen.[41] Dit concept bracht veel debat onder sociale wetenschappers op gang.[42] Jan en Aleida Assmann wijzen op het bestaan van een 'cultureel geheugen' waaronder een vorm van collectief geheugen verstaan wordt dat gedeeld wordt door een bepaalde groep mensen en daarom deel uitmaakt van hun culturele identiteit.[43] James Fentress en Chris Wickham leggen de nadruk op sociale structuren en hoe het individuele geheugen sterk beïnvloed wordt door de sociale groep waartoe iemand behoort.[44] Wulf Kansteiner stelt zich kritisch op ten opzichte van de boom aan 'memory studies' omdat deze vaak te weinig aandacht besteden aan de receptie van dergelijke voorstellingen van het verleden binnen een gemeenschap en het gebrek aan aandacht voor de wisselwerking tussen individuele en collectieve herinneringsprocessen.[45] Verschillende auteurs wezen op de noodzaak tot een verbreding van het perspectief van de 'ontvangers' en 'actoren' van dat zogenaamde geheugen en verkiezen het concept 'social memory' omwille van het dynamischere en interactieve karakter.[46] Niet iedereen binnen een gemeenschap hing dezelfde invulling van het verleden aan en verschillende interpretaties bestonden naast en met elkaar.

Hier wordt ingezoomd op een meer 'institutioneel' geheugen en onderzocht hoe het

Gentse stadsbestuur aan de hand van documentproductie een beeld over het stedelijk verleden creëerde, vervormde, bijstuurde en hergebruikte en op welke wijze verschillende lagen van de stedelijke bevolking hierin betrokken waren. Aleida Assmann maakt in het 'culturele geheugen' van een gemeenschap onderscheid tussen 'active memory' (*Funktionsgedächtnis*) en 'archival memory' (*Speichergedächtnis*). Volgens haar draagt het eerste actief bij aan een collectieve identiteit en is dit redelijk algemeen gekend als een soort canon. Het tweede heeft een statische betekenis die enkel door specialisten gekend en toegankelijk is.[47] Assmann wijst weliswaar op de wederzijdse beïnvloeding van beide types, maar dit onderscheid lijkt voor laatmiddeleeuws Gent niet van toepassing te zijn. Het 'archivalisch geheugen' maakte deel uit van een breder gekend en cultureel gedragen geheugen en had geenszins een onveranderlijk karakter.[48]

Aansluitend bij het 'geheugen' van een gemeenschap, dient het concept 'culture historique' vermeld worden. Bertrand Guenée introduceerde in 1980 dit begrip om de omgang van de middeleeuwse samenleving met het verleden aan te duiden. Het verleden was prominent aanwezig in de samenleving, vaak in functie van het heden, en dit werd op verschillende manieren ingevuld. Het schrift was hierin een belangrijke pijler en in verschillende historiografische genres werden beelden van het verleden aangelegd en doorgegeven.[49] Een recente toepassing van dat concept is terug te vinden bij Daniel Woolf die voor vroegmodern Engeland vaststelde hoe verschillende delen van de bevolking zich bewust 'bezighielden' met dat verleden en daar actief een eigen invulling aan gaven, bijvoorbeeld via interesse voor geschiedschrijving, antiquariaat of het aanleggen van genealogieën.[50]

Gelinkt aan het 'geheugen' van een samenleving of gemeenschap, stelt zich ook de vraag naar 'identiteit' en in welke mate beide met elkaar verbonden zijn.[51] Marc Boone onderscheidt in stedelijke identiteit vier elementen: vrije organisatievormen, rituelen, beheersing van de stedelijke ruimte en een strategisch aanwenden van kennis over het verleden.[52] Daarbij gaat het over een scala aan praktijken zoals de verering van patroonheiligen en de festiviteiten daaraan gelinkt, bijvoorbeeld de Maagd van Gent en de Sint-Lievensbedevaart, het stadszegel, de stadsmuren, het dragen van banieren en vaandels en bijbehorende symboliek, de witte kaproenen en het auweet als militaire parade van de ambachten, het aanleggen van memorieboeken enzoverder.[53] Tradities en beeldvorming over het verleden speelden hierin een prominente rol. De sociale gelaagdheid van de stad resulteerde in verschillende invullingen van identiteit en uiteenlopende interpretaties van het verleden door verschillende groepen. Ik wil aantonen dat ook het op schrift gestelde administratieve geheugen een prominent element was in diverse invullingen van de laatmiddeleeuwse identiteiten van de stad Gent.

Deze archiefstudie bevindt zich op het kruispunt van diverse onderzoekstradities. De inzichten uit casestudy's naar andere laatmiddeleeuwse steden, het verschriftelijkingsdebat, de diplomatiek, de archiefwetenschap en de memory-studies dragen bij tot het analysekader van dit onderzoek.

Bronnen, methode en opzet

Dat een studie over het middeleeuwse Gentse stadsarchief zich in de eerst plaats richt op documenten die in het huidige Gentse Stadsarchief bewaard worden, lijkt evident. Er zal veelvuldig verwezen worden naar allerlei reeksen en archivalia die zich daar bevinden. Het

blijft echter daar niet toe beperkt, ook in het Gentse Rijksarchief, de Gentse Universiteitsbibliotheek, de Koninklijke Bibliotheek in Brussel, het Algemeen Rijksarchief in Brussel, de Archives Départementales du Nord in Rijsel, de Bibliothèque Nationale de France in Parijs, het Haus-, Hof- und Staatsarchiv en de Österreichische Nationalbibliothek in Wenen zijn sporen van Gents archiefbeheer terug te vinden. Op deze manier kwam een corpus bronnen tot stand waarin middeleeuwse charters en privileges, inventarissen, stadscartularia en registers de voornaamste plaats innamen. Daarnaast werd gebruik gemaakt van kronieken, memorieboeken, stadsrekeningen, registers van de schepenbanken van de Keure en Gedele, registers van voorgeboden en van de Collatie en ten slotte ook de reeksen met het geschiedenis van het archief. Deze bronnen zijn tegelijk het middel tot informatie én het onderwerp zelf van deze studie.

Bij het ontrafelen van de oorspronkelijke middeleeuwse ordening van bronnen, namen we ook kennis van post-middeleeuwse manipulaties. Het is belangrijk om te begrijpen hoe bepaalde archiefdocumenten verspreid of vermengd raakten in andere fondsen en collecties in de loop van de zestiende eeuw en later. Deze negentiende-eeuwse beschrijvingen van het Gentse stadsarchieven en eerste 'moderne' inventarissen geven informatie over hoe bepaalde reeksen – zoals ze vandaag in het archief bestaan – samengesteld, herschikt en uit hun oorspronkelijke ordening gehaald werden.

Peter Horsman ontwikkelde in zijn studie over archiefvorming in Dordrecht de methode 'reading the archive', gebaseerd op inzichten van Erik Ketelaar en Ann Stoler.[54] Hij onderscheidde in deze aanpak verschillende analyseniveaus: *indirect reading*, *contextual reading*, *structural reading*, *physical reading*, *direct reading* en *close reading*.[55] Ik licht toe op welke wijze deze benadering toegepast werd voor deze Gentse casus. Horsman ziet een eerste wijze om het archief te lezen aan de hand van inventarissen en toegangen, dit noemt hij *indirect reading*. Deze instrumenten maken de onderzoeker wegwijs in het archief, maar zijn onvermijdelijk een door de samensteller gekleurde interpretatie. Hoe het archief daarbij in een statische orde gerepresenteerd wordt, stemt niet altijd overeen met het dynamische karakter dat vele fondsen kenmerkte. Voor dit onderzoek werd gebruik gemaakt van inventarissen (van middeleeuwse tot hedendaagse), die als het ware de sleutel vormden tot de ontsluiting van informatie, maar tegelijk ook onderwerp van analyse waren. Een tweede analyseniveau *contextual reading* focust op de rol van de archiefvormer en de omstandigheden waaronder deze handelingen verrichtte. Het stadsbestuur en de stadsadministratie vormden logischerwijs de spil in het documentbeheer. Naast structureel-organisatorische aspecten, is er aandacht voor de individuen die hiervan deel uitmaakten. *Physical reading* richt zich op de materiële verschijningsvormen van het archief. Dit onderzoek richt zich op de concrete bewaaromstandigheden en locatie van het archief en benadert schriftdocumenten vanuit een codicologisch perspectief. Dat verschaft ons inzicht in productieprocessen, functionaliteit en conservatie. De materiële verschijningsvorm van archiefdocumenten (type beschrijfstof, bindwijze, schrift en lay-out etc.) heeft en verleent betekenis. Het analyseniveau *structual reading* onderzoekt de samenhang tussen verschillende documenten en reeksen in het archief. Deze samenhang kan fysiek zichtbaar zijn, bijvoorbeeld bij samengehechte documenten, katernen die tot een handschrift zijn samengebonden of een reeks registers die dezelfde uiterlijke kenmerken vertonen. Er kan eveneens inhoudelijke verwantschap zijn die niet uiterlijk zichtbaar is. *Direct reading* focust op bronnen die ons informeren over het functioneren van de administratie en interne communicatie. Instructies over wat met het Gentse stadsarchief moest gebeuren en hoe, geven niet zozeer aan hoe

het archief is opgebouwd, maar duiden vooral hoe het wel zou moeten gebeuren, of hoe het blijkbaar niet is gegaan. Voor het Gentse stadarchief zijn helaas weinig dergelijke rechtstreekse administratieve instructies bewaard voor de middeleeuwse periode, maar aan de hand van prologen bij inventarissen en juridische verslagen krijgen we hier en daar een inkijk in de wensen van het stadsbestuur inzake archivering. Tot slot spreekt Horsman over *close reading*, hiermee doelt hij op de interne verwijzingen die documenten bevatten. De voorbeelden van intertekstualiteit en nauwe inhoudelijke verbondenheid tussen verschillende reeksen en documenten zijn talrijk voor de Gentse casus en tonen een sterke verwevenheid aan tussen verschillende documenttypes binnen de stedelijke administratie.

Deze studie bevat zeven thematische hoofdstukken. Het eerste hoofdstuk houdt de verschillende definities van archief tegen het licht en onderzoekt hun toepasbaarheid voor de middeleeuwse situatie. Vervolgens wordt de oorkondeschat van de stad onderzocht. De charters en privileges die hiertoe behoorden, vormen belangrijke elementen in het verhaal. Een reconstructie van de omvang en typologie van deze oorkondeschat is een vertrekpunt om het belang dat aan de middeleeuwse tresorie gehecht werd te begrijpen.

In hoofdstuk 2 worden de verschillende bewaarplaatsen en beveiligingsmaatregelen van de oorkonden en privileges gereconstrueerd. Ik onderzoek de fysieke ruimte die de tresorie in het stedelijk leven innam en hoe deze bewaarplaatsen niet willekeurig gekozen werden, maar mede bepaald werden door de politieke context.

Hoofdstuk 3 focust op de oudste inventaris van de stedelijke oorkondeschat die vervaardigd werd in 1432. Door de uitgebreide opsomming van oorkonden levert dit document een waardevolle getuigenis over stedelijke archiefzorg in de eerste helft van de vijftiende eeuw. De ontstaanscontext, inhoud, functie en betekenis van deze inventaris worden onderzocht, net als het latere gebruik en de aanvullingen ervan.

Hoofdstuk 4 belicht de cartularia die in laatmiddeleeuws Gent opgesteld werden. De originele oorkonden werden veilig in de tresorie bewaard, maar veel kopieën circuleerden in de stad. Op de stadsadministratie werden codices met afschriften van deze privileges gemaakt. Deze manuscripten vormden een bijzondere bronnenreeks, vandaag verspreid over verschillende instellingen en collecties, waarvan de aard nooit eerder aan grondig onderzoek onderworpen werd. De vraagstelling richt zich specifiek op de typologie van deze stedelijke cartularia, hun waarde en gebruikstoepassingen en de evolutie van het genre in laatmiddeleeuws Gent.

Deze hoofdstukken vertonen een sterke inhoudelijke samenhang omwille van het feit dat ze eigenlijk alle betrekking hebben op dezelfde documenten, namelijk de oorkondeschat. De aard, de materiële bewaaromstandigheden, de ordeningsprincipes en de afschriften van de privilegeschat worden belicht in deze vier opeenvolgende hoofdstukken. Het is echter belangrijk voor ogen te houden dat ook op de schepenhuizen een groot deel van het archief van de stad bewaard en gebruikt werd.

Naast charters die bewaard werden in de tresorie, bestond er een uitgebreid administratief systeem in Gent met allerlei lopende registers. Hoofdstuk 5 richt zich op de sporen van bewaring van dagelijks beleid en beheer. Dit betrof zowel de registratie en opvolging van economische zaken, de notulering bij politieke besluitvorming, de uitgebreide administratie van rechtspraak enzoverder. In dit hoofdstuk vangen we ook een glimp op hoe de 'gewone stedeling' omgaat met documenten en welk vertrouwen gesteld werd in stedelijke registratiepraktijken.

In hoofdstuk 6 wordt de casus van het *Dagboek van Gent* uitgewerkt. Dit merkwaardige document wordt in zijn ontstaanscontext in het midden van de vijftiende eeuw gesitueerd, met oog voor latere aanvullingen en herinterpretaties in de eerste helft van de zestiende eeuw. De studie van dit manuscript wordt gekoppeld aan het bredere debat over verschijningsvormen van stedelijke historiografie en de grens tussen administratieve en verhalende genres in de laatmiddeleeuwse Nederlanden.

Ten slotte wordt in hoofdstuk 7 de Gentse Opstand van 1539-40 toegelicht. Deze beroemde opstand en nog beruchtere bestraffing door keizer Karel wordt vanuit archiefhistorisch perspectief benaderd. Het vormt het chronologisch eindpunt van dit onderzoek omdat de *Concessio Carolina* het einde betekende van het Gentse stadsarchief in zijn middeleeuwse gedaante. Daarnaast wordt de vraag gesteld of er ook elementen van continuïteit inzake documentbeheer in de periode na 1540 zijn.

In elk van deze hoofdstukken staan Gentse archivalische bronnen centraal. Naast deze casuïstische aanpak wordt een comparatieve insteek in deze studie verzorgd zodat een inschatting gemaakt kan worden van de representativiteit van het Gentse archiefbeheer voor een laatmiddeleeuwse stad. Via literatuurstudie werd kennis genomen van archiefbeheer in diverse laatmiddeleeuws steden, maar voor de meest nabije vergelijkbare casus, de stad Brugge, werd het originele archiefmateriaal doorgenomen. Voor Brugge onderzocht ik eveneens de archiefbewaarplaats, oudste inventarissen en stadscartularia.[56] Brugge en Gent waren de grootste steden in het middeleeuwse graafschap Vlaanderen en vertegenwoordigden de sterkste stemmen in de Leden van Vlaanderen.[57] Door hun onderlinge relatie van zowel rivaliteit als bondgenootschap vormen ze interessant vergelijkingsmateriaal.

Noten

1 R.C. Head, 'Mirroring governance: archives, inventories and political knowledge in early modern Switzerland and Europe', *AS*, 7:4 (2007), p. 318.

2 Concept van Pierre Nora, meer hierover in hoofdstuk 2.

3 M. Friedrich, *Die Geburt des Archivs. Eine Wissensgeschichte* (München, 2013).

4 E. Ketelaar, 'Tacit narratives: the meaning of archives', *AS*, 1 (2001), p. 131: *Archivists and historians usually consider archives as repositories of historical sources and the archivist as a neutral custodian. Sociologists and anthropologists see "the archive" also as a system of collecting, categorizing, and exploiting memories. Archivists are hesitantly acknowledging their role in shaping memories. I advocate that archival fonds, archival documents, archival institutions, and archival systems contain tacit narratives which must be deconstructed in order to understand the meanings of archives.*

5 A. Walsham, 'Introduction: The social history of the archive: record-keeping in early modern Europe', *Past and Present*, *Supplement*, 11 (2016), themanummer: L. Corens, K. Peters en A. Walsham (eds.), *The social history of the archive: Record-keeping in early modern Europe*, p. 9.

6 Mooi voorbeelden hiervan zijn de chronologische *Inventaire analytique des chartres et documents appartenant aux archives de la ville de Gand* van Prudens Van Duyse en Edmond De Busscher uit 1867 en de handgeschreven inhoudstafels van de reeksen cartularia en registers bewaard in de leeszaal het Gentse stadsarchief (reeksen 93 en 93bis) door stadsarchivaris Victor Van der Haeghen.

7 J. Decavele en J. Vannieuwenhuyse, *Archiefgids. Deel 1 Oud Archief* (Gent, 1983), pp. 9-11. De *Archiefgids* is een vertaling en actualisering van de *Inventaire des archives de la ville de Gand. Catalogue méthodique général* van Victor Van der Haeghen uit 1896. Ook rijksarchivaris Louis-